

AZƏRBAYCANDA SƏNƏDLƏRİN BİBLİOQRAFİK UÇOTUNUN TARİXİNƏ DAİR

Əminə Cəfərova

Azərbaycan Milli Kitabxanasının elmi katibi, BDU-nun dissertantı

Об истории библиографического учета документов в Азербайджане

Резюме: В статье освещаются вопросы издания первых образцов национальной библиографии, научного и культурного пространства, деятельности издательств и развития книгопечатания в Азербайджане. Подвергаются научно-теоретическому анализу история создания и деятельность Азербайджанской Государственной Книжной Палаты, насущные проблемы издания книг и периодической печати, история создания архивного фонда печатных изданий. Дается информация о первых изданиях палаты и деятельности Азербайджанской Государственной Книжной Палаты с первого дня ее возникновения и до начала Великой Отечественной Войны.

On the history of bibliographic registration of documents in Azerbaijan

Abstract: The article highlights scientific and cultural environment, the activities of publishing houses and the development of book printing, the issues of publishing the first samples of the national bibliography in early 20th century in Azerbaijan. The history of the creation and activity of the Azerbaijan State Book Chamber, the publication problems of books and periodicals, the history of the creation of the archive fund of printed publications were scientific-theoretically analyzed. Also informed about the first editions of the Chamber and the activities of the Azerbaijan State Book Chamber from the its foundation until the beginning of the Great Patriotic War.

Açar sözlər: milli bibliografiya, cari bibliografiya, məcburi nüsxə, Dövlət Kitab Palatası, kitab salnaməsi

Ключевые слова: национальная библиография, текущая библиография, обязательные экземпляры, Государственная Книжная Палата, книжная летопись

Keywords: national bibliography, current bibliography, obligatory copies, State Book Chamber, book annal

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanada xalq maarifinin, mədəniyyətin, mətbuatın, kitab nəşri və kitabxana işinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaranmışdı. Belə ki, milli şüurun oyanması sahəsində xüsusi dirçəliş baş vermiş, milli şüurun təşəkkülü, formalaşması və inkişafı sahəsində mühüm işlər görülmüş, milli məktəblərin sayı artmış, milli mətbuat təşəkkül tapıb inkişaf etmiş, kitab nəşri və yayılması böyük vüsət almış, mədəni-maarif müəssisələri, kitabxanalar və qiraətxanalar şəbəkəsi xeyli genişlənməmişdi.

Azərbaycan kitab mədəniyyəti və nəşriyyat işi tarixində olduqca mühüm rol oynamış, milli Azərbaycan kitabının formalaşmasında faydalı işlər görmüş

nəşriyyatlardan biri 1905-1917-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsidir. Orucov qardaşları mətbəəsi öz dövrünün ən müasir çap maşınları, çap işinin son nailiyyətləri olan mətbəə avadanlığı ilə təmin edildiyindən poliqrafiya baxımından ən keyfiyyətli kitablar nəşr etmək imkanına malik idi. Orucov qardaşları öz nəşriyyatçılıq fəaliyyətində kitab çap etməklə yanaşı, onun təbliğinə, daha çox tələbat olan kitabları çap etməyə üstünlük verirdilər. Onlar həmçinin nəşr etdikləri hər bir kitabı satmaq, onları oxucuların diqqətinə çatdırmaq üçün nəşriyyat kataloqları nəşr edirdilər. Nümunə üçün qeyd edək ki, mətbəə 1912-ci ildə “Bəradərani Orucov kütübxanəsinin əsamulkütübü” adlı ticarət kataloqu çap etmiş, 1913-1914-cü illərdə kataloq təkrar nəşr edilmişdir. Bu kataloqlar mətbəənin kitab mağazalarında olan kitablarını alıcılar arasında təbliğ etməklə yanaşı, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan kitabı haqda məlumat verən biblioqrafik mənbə kimi böyük mədəni əhəmiyyət kəsb edərək Azərbaycanda müvafiq dövrdə kitab nəşri ilə bağlı ilkin təsəvvürlərin formalaşmasına da təsir etmişdir. Bu kataloqlardan məlum olur ki, Orucov qardaşları Azərbaycanın görkəmli şair və yazıçılarının, elm, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin, maarifçilərinin əsərlərini çap etməklə öz doğma xalqı qarşısında böyük xidmətlər göstərmişlər. [7,19]

Nəşriyyat və kitab ticarəti xarakterli kataloqların nəşri davam etdirilirdi. Bu kataloqların məqsədi təzə nəşr olunan və mağazalarda olan kitablar haqqında məlumat verməkdən ibarət idi, kataloqlarda ayrı-ayrı nəşriyyatlar tərəfindən buraxılan kitablar əks olunurdu. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı 1924-cü ildən başlayaraq bir neçə kataloq çap etdirmişdir. Bunlardan “Azərnəşrin ticarət qismi əxbarı” (1924), “Kitabların kataloqu” (1926, 1927), “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı kataloqu” (1926), “Dövlət nəşriyyatı. Azərnəşr bülleteni, iyun-dekabr 1927-ci il, №1, yanvar-iyun 1928-ci il №2” (1928) kimi çap kataloqlarını qeyd etmək olar. Belə kataloqların buraxılması sonralar davam etdirilir. “Ucuzlaşmış kitabların kataloqu”(1929), “Azərnəşr kataloqu” (1933), “Azərfırqənəşr- 1935-ci ildə çıxmış kitabların kataloqu” (1936), “Yeni və əsgin əlifba ilə çıxan kitabların və məcmuələrin siyahısı” (1931) və başqaları belələrindəndir. Bu cür kataloqların hər birinin əvvəlində nəşriyyatlar və kitab ticarəti müəssisələri haqqında məlumat verilməsi bunu kitab nəşri və kitab ticarəti biblioqrafiyasına aid edir. Lakin kitab çapının inkişafı, ondan istifadənin təminatı milli biblioqrafiyanın yaradılması üçün zəmin yaradırdı. Nəşriyyat və kitab ticarəti xarakterli kataloqlarla yanaşı, dövrü mətbuatı əks etdirən, onlardan bəzilərinin tərkibini açan analitik biblioqrafik göstəricilər də çap olunurdu. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dövrü mətbuatı ilə əlaqədar 3 mühüm biblioqrafik göstərici çap olunmuşdur. Bunlardan biri Bakıda çıxan dövrü mətbuatla, digər ikisi isə jurnalın və ardı davam edən nəşrin məzmunu və tərkibini açan analitik biblioqrafik vasitələrdir. Hər 3 buraxılışda jurnal və qəzetlərin biblioqrafik təsvirləri qısa annotasiya ilə tamamlanırdı. [4,30]

Azərbaycanda mədəni inqilab nəticəsində elm, maarif və mədəniyyətin inkişaf etməsi, çap əsərlərinin getdikcə çoxalması, mövzu dairəsinin genişlənməsi, oxucu marağının və sorğusunun gündən-günə mürəkkəbləşməsi biblioqrafik fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, çap olunan kitabların və digər çap məhsullarının qeydə alınması, onlardan istifadənin asanlaşdırılması məqsədilə çap məhsulları

haqqında cari biblioqrafik informasiya verən vəsaitlərin hazırlanması problemləri Dövlət Kitab Palatasının yaradılması ideyasını ortaya çıxardı. Çox mürəkkəb, tarixi bir dövrdə fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası respublikada milli biblioqrafiyanın əsasını qoydu.

Tarixə nəzər salsaq qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda Kitab Palatasının yaradılması ideyası keçmiş sovetlər birliyinin Kitab Palatası direktorlarının 1924-cü ildə keçirilmiş I müşavirəsindən sonra meydana gəlmişdir.

Azərbaycan Respublikası Xalq Maarifi Komissarlığının kollegiyasının 1924-cü il sentyabr tarixli iclasında Xalq Maarifi Komissarı Mustafa Quliyev digər respublikalarda olduğu kimi Azərbaycanda da Dövlət Kitab Palatasının yaradılması məsələsinin müzakirəsini qaldırmış, belə bir idarənin respublika üçün əhəmiyyətini qeyd etmiş, Ali Siyasi-Maarif İdarəsinə müvafiq dekret layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Xalq Maarifi Komissarlığına təqdim etməsini tapşırırmışdı. [4,31]

Dekret layihəsi Ali Siyasi-Maarif İdarəsi tərəfindən hazırlanaraq 1925-ci ilin yanvar ayında təqdim edilmiş, Azərbaycan Respublikası Xalq Maarifi Komissarlığı layihəyə bir sıra düzəlişlər etmişdir. 1925-ci il fevral ayının 5-də “Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı yanında dövlət kitab palatasının təşkili və mətbuat nüsxələrinin təqdim edilməsi haqqında” qərar dərc olunmuşdur.

Respublikada biblioqrafiya işinin təşkilini tənzimləmək, ölkədə fəaliyyət göstərən qəza (nahiyə) mədəniyyət mərkəzlərini və keçmiş SSRİ ərazisindəki dövlət kitabxanalarını məcburi nüsxələrlə təmin etmək məqsədilə verilən qərarla deyilirdi: “Azərbaycan SSR-də Dövlət biblioqrafiyası işinin qoyuluşunu tənzimləmək və Azərbaycan qəza (nahiyə), mədəniyyət mərkəzlərinin və SSRİ ərazisindəki dövlət kitabxanalarının mütləq mətbuat nüsxələri ilə təmin etmək məqsədilə Xalq Komissarlar Soveti qərara alır:

1. Xalq Maarif Komissarlığı yanında Dövlət Kitab Palatası təşkil edilsin (Ali Siyasi-Maarif İdarəsi).

2. Azərbaycan SSR ərazisində yerləşən poliqrafiya müəssisələrinə (tipoqrafiya, litoqrafiya, sipoqrafiya, sürətli çap maşınları və s.) bir vəzifə olaraq tapşırılsın ki, onlar çap etdikləri bütün əsərlərin (tirajından asılı olmayaraq təkrar çapları da buraya daxildir) hərəsindən əvəzsiz olaraq 50 nüsxə Dövlət Kitab Palatasına təqdim etsinlər. Bu məqsədlə sərf edilən daşınma və göndərmə xərcləri həmin müəssisələrin öz hesabına ödənilsin.

3. Bu qərarı həyata keçirərkən Dövlət Kitab Palatası təcili olaraq həmin qərarın 2-ci bəndinə əsasən çap məhsullarından aldığı mütləq nüsxələri qəzaların, respublikanın mədəni mərkəzlərinə və müttəfiq respublikaların Dövlət kitabxanaları üçün bölüşdürmək və təmin etmək işinin təşkilinə başlamalıdır.

4. Bu qərarla əlaqədar olaraq “Rusiyada Mərkəzi Kitab Palatasına Azərbaycan SSR Nəşriyyatından mütləq nüsxə göndərmək haqqında” Qanun ləğv olunsun.

5. Həmin qərar dərc olunan gündən həyata keçirilsin”.

Bu qərar nəticəsində respublikada biblioqrafiya işi dövlət əhəmiyyətli bir iş səviyyəsinə qaldırıldı, milli dövlət biblioqrafiyasının inkişafı üçün lazımı şərait yaradıldı.

Binanın və bəzi təşkilat işlərinin müəyyən qaydada olmaması səbəbindən Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası qərarla nəzərdə tutulan vaxtda öz fəaliyyətinə başlaya bilməmiş, onun fəaliyyətə başlaması 1925-ci ilin oktyabr ayına kimi ləngimişdir. Bu müddət ərzində bəzi hazırlıq işləri aparılmışdır.

Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyi Kollegiyasının 8 mart 1925-ci il tarixli iclasında palatanın fəaliyyətə başlamasına hazırlıqla əlaqədar məsələlər müzakirə edilmişdir. Bunlardan biri ştat məsələsi idi. Kollegiya Baş Siyasi-Maarif İdarəsinin təklifi ilə palataya üç ştat vahidi-müdür, texniki ştat və ekspeditor verilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. Beləliklə, 1925-ci ilin oktyabrında Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası İsmayiliyyə binasındakı (hazırda AMEA-nın Rəyasət Heyətinin yerləşdiyi bina) bir otaqda fəaliyyətə başlamışdır.

Azərbaycan ərazisində nəşr olunan çap məhsullarını qeydə alaraq biblioqrafik jurnal şəkilində çap etmək, əldə etdiyi məcburi nüsxələri planında nəzərdə tutduğu respublika, rayon kitabxanalarına paylamaq və s. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının 1925-1928-ci illərdə qarşısında duran mühüm vəzifələr, palatanın əsas funksiyaları idi.

Kitab Palatasının fəaliyyətinin ilk illərində qarşıda duran vəzifələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

- Azərbaycan Respublikası ərazisində çıxan çap əsərlərinin rəsmi qeydini aparmaq və onların haqqında ardıcıl cari biblioqrafik informasiya vermək;
- Azərbaycan çap əsərlərinin toxunulmaz arxivini yaratmaq;
- Məcburi nüsxələri nəzərdə tutulan respublika, rayon və keçmiş ittifaq kitabxanalarına göndərmək;
- Ayrı-ayrı kitabxanalara metodiki köməklik göstərmək;
- Çap məhsulu haqqında statistik məlumat hazırlamaq.

Azərbaycan SSR Ali Siyasi Maarif İdarəsi qarşısında duran həll edilməmiş məsələlərdən biri kitabxana və qiraətxanaları müntəzəm surətdə ədəbiyyatla təmin etmək idi. Bu məsələnin həlli birbaşa yeni təşkil edilmiş və öhdəsinə çox mühüm vəzifələr verilmiş Kitab Palatasının üzərinə düşürdü. Kitab mübadiləsi, Avropa ölkələrindən ədəbiyyatın alınması, Azərbaycan kitabxanalarını kitabla təchiz və təmin etmək kimi mühüm vəzifələr palatanın qarşısında dururdu.

Qanun üzrə Azərbaycanda çap olunan bütün kitab, məcmuə və qəzetlərdən 50 nüsxə palataya gətirilərək respublika üzrə 18 kitabxana və 18 qiraətxanaya plana uyğun olaraq paylanılırdı.

Cari dövlət uçot-qeyd biblioqrafik informasiya mənbələrinin yaradılmasında əsas baza məcburi nüsxələrdir. Kitab Palatasının yaradılması haqqında olan qərarla palataya Azərbaycan ərazisində çıxan bütün çap əsərlərindən 50 nüsxə göndərmək haqqında göstəriş verilmişdir. Sonralar məcburi nüsxələr haqqında bir neçə qərar olmuşdur. Məsələn, Azərbaycan hökuməti 1934-cü il avqust ayının 19-da “Azərbaycan Kitab Palatasına çap əsərləri nüsxələrinin təqdim edilməsi haqqında” yeni qərar qəbul edərək pulsuz məcburi nüsxələrin sayını 65-ə çatdırılmışdır. Keçmiş SSRİ Rabitə Komissarlığı isə 1935-ci il yanvar ayının 13-də “Müttəfiq respublika kitab palatalarına çap əsərlərindən məcburi nüsxələrin pulsuz göndərilməsi haqqında” Əmr vermişdir. Azərbaycan hökuməti öz növbəsində 1936-cı il yanvarın 9-da “Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasına çap əsərlərindən nüsxələrin təqdim olunmasına nəzarət edilməsi haqqında” qərar qəbul etmiş, bununla da Kitab Palatasının ümumi fəaliyyəti üçün əsas baza olan məcburi nüsxələrin vaxtında və dürüst göndərilməsi təmin olunmuşdur. [4,35]

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası aldığı pulsuz məcburi nüsxələrdən ikisini daxili işləri üçün saxlayır, qalanlarını müvafiq müqaviləyə əsasən keçmiş müttəfiq respublikaların dövlət kitabxanalarına və şəhər, rayon kitabxanalarına göndərirdi. O, bu vəzifəni 1940-cı ilə kimi yerinə yetirmişdi. Məhz buna görə də Azərbaycan hökuməti 1940-cı il yanvar ayının 20-də məcburi nüsxələr haqqında daha bir qərar qəbul etmiş və bununla pulsuz göndərilən məcburi nüsxələrin sayı 5-ə endirilmişdi. Onlardan üçünü keçmiş Azərbaycan KP MK yanında Partiya Tarixi İnstitutuna, Azərbaycan Respublika EA kitabxanasına və M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Kitabxanasına (hərəsinə bir nüsxə olmaqla) göndərirdi. Bir nüsxə Palatanın arxivinə verilirdi, digər bir nüsxədən biblioqrafiyalaşdırma və statistik məlumatın hazırlanması proseslərində istifadə olunurdu.

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası fəaliyyətə başladığı ilk günlərdən müttəfiq respublikaların kitab palataları ilə sıx əlaqə yaradır, onlarla təcrübə mübadiləsi aparırdı ki, bu təcrübə mübadiləsinin Kitab Palatasının fəaliyyətində çox böyük rolu olmuşdur. İlk növbədə, 1925-ci ilin oktyabrında RSFSR Mərkəzi Dövlət Kitab Palatası, daha sonralar Gürcüstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Tatarıstan, Rusiya, Ukrayna, Belarusiya respublikalarının kitab palataları ilə müqavilə bağlayaraq respublikalarda çıxan çap məhsullarının mübadiləsinə başlanmışdır. Bağlanmış müqavilələr əsasında Azərbaycan SSR Kitab Palatası digər respublikaların kitab palatalarının nəşr etdirdiyi vəsaitləri alır və onlardan öz fəaliyyətində istifadə edir, öz nəşrlərini də digər ölkələrə göndərirdi. Bir il ərzində palata tərəfindən 70 min kitab göndərilmişdir.

Fəaliyyətə başladığı ilk illərdə Kitab Palatasının qarşısında duran ən çətin məsələlərdən biri də xaricdən kitab gətirilməsi idi. Bunun üçün, ilk növbədə, palatanın digər ölkələr tərəfindən tanınması lazım idi.

Kitab Palataları qurultayında bu məsələ də həll edilmiş, palata Ümumittifaq elmi müəssisələr və xarici ölkələrlə mədəni əlaqələr cəmiyyəti tərəfindən tanınmışdır. 1925-ci ilin noyabrın 28-də palata cəmiyyətlə saziş bağlayır. Bu saziş əsasən cəmiyyət Azərbaycan SSR Dövlət Kitab Palatasının xarici ölkələrlə mübadiləsinə yardım göstərirdi. Beləliklə, Kitab Palatası Amerika, Almaniya, Fransa, İngiltərə, Türkiyə kimi inkişaf etmiş ölkələrdən ədəbiyyat almaq imkanı əldə edir. [8,3] 1927-ci ildə cəmiyyət vasitəsilə Kitab Palatasına 3243 nüsxə kitab daxil olmuşdur. Eyni zamanda bir sıra xarici ölkələrdən biblioqrafiya məsələləri üzrə 16 adda material alınmışdır.

Qısa zaman kəsiyində Azərbaycan SSR Kitab Palatası Brüsseldəki Beynəlxalq Biblioqrafiya İnstitutu, Nyu-Yorkdakı Kütləvi kitabxana, Pekin kitabxanası, Tokiodakı İmperator kitabxanası, Parisdəki Asiya muzeyi və başqa xarici müəssisələrlə əlaqə saxlaya bilmişdir.

Lakin sonralar Kitab Palatasının bütün təşəbbüslərinə baxmayaraq xarici ölkələrlə mədəni əlaqə cəmiyyəti ona diqqəti azaltmış və XX əsrin 30-cu illərində onun xarici ölkələrlə kitab mübadiləsi tamamilə kəsilmişdir.

Palatanın ən mühüm vəzifələrindən biri Azərbaycan mətbuat arxivinin yaradılması olmuşdur ki, 1925-ci ildə palatanın nəzarət nüsxələri əsasında arxiv fondu yaradılmışdır.

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası əsas vəzifəsi olan yerli çap əsərlərinin qeydiyyatı, onlar haqqında cari biblioqrafik informasiya verilməsi işinə 1926-cı ilin yanvar ayından başlamış, 1942-ci ilə kimi davam etmiş, salnamənin nəşri yalnız müharibə illərində müvəqqəti olaraq dayandırılmışdır. 1946-cı ildən salnamənin nəşri davam edir.

Bu məqsədlə palata respublikada ilk dövlət biblioqrafiyası orqanı olan (biblioqrafik jurnal) Azərbaycan dilində “Azərbaycan Kitab Palatasındakı kitabların siyahısı”, rus dilində «Летопись Азербайджанской Государственной Книжной Палаты» nəşr etdirmişdir.

İlk kitab salnaməsi 4 çap vərəqi həcmində çap olunmuşdur. Bu salnaməyə 1925-ci ilin yanvarından 1926-cı ilin martına qədər Azərbaycanda çap edilmiş kitablar daxil idi. Salnamə rübdə 1 dəfə buraxılırdı, respublikada dövrü mətbuatı, kartaları, notları, kitabçaları, kitabları özündə əks etdirən yeganə orqan idi. Belə bir əsaslı və rəsmi cari biblioqrafik nəşr geniş oxucu kütləsi, kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi və biblioqrafik xidmət prosesi üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Vəsait 1927-ci ildən Azərbaycan dilində “Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının kitabıyyatı” adı ilə rüblük, 1928-ci ilin yanvarından həm rus və həm də Azərbaycan dilində “Azərbaycan mətbuat kitabıyyatı” adı ilə ayda bir dəfə nəşr olunmuşdur. “Azərbaycan mətbuat kitabıyyatı” 1925-1928-ci illərdə kitablarla bərabər jurnalları da qismən əks etdirmişdi.

1929-cu ildə Bakıda kitab palataları direktorlarının müşavirəsi keçirilmişdir. Elə həmin il Kitab Palatasının təşkilati mənsubiyyətində və ümumi fəaliyyətində müəyyən dəyişikliklər baş vermiş, palata Xalq Maarif Komissarlığının Ali Siyasi-Maarif İdarəsinin təbəçiliyindən Baş elmi müəssisələr idarəsinə (Qlavnauki)

verilmiş və bu da onun biblioqrafik elmi mərkəz kimi formalaşmasına səbəb olmuşdur.

1939-cu il aprel ayının 28-də Kitab Palatası haqqında yeni Əsasnamə qəbul olunmuş və Əsasnamədə palatanın qarşısında duran vəzifələr belə ümumiləşdirilmişdir:

1. Azərbaycan Respublikasında çıxan bütün çap əsərlərinin biblioqrafik qeydə alınması;

2. Azərbaycanda çıxan çap əsərləri haqqında geniş biblioqrafik informasiya vermək: bu məqsədlə “Kitab salnaməsi”, “Qəzet məqalələri salnaməsi”, “Jurnal məqalələri salnaməsi” və annotasiyalı kartoçkaları çap etdirmək;

3. Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma işini həyata keçirmək;

4. Biblioqraf kadrlar hazırlanmasına təsir göstərmək;

5. Biblioqrafiyanın metodiki məsələlərini işləmək;

6. Biblioqrafiya və kitabşünaslıq biliklərini yaymaq;

7. Dövlət orqanlarına, müəssisə və təşkilatlara biblioqrafik xidmət göstərmək.

Bu əsasnamə Kitab Palatasının qarşısına cari biblioqrafik informasiya nəşrlərini genişləndirmək vəzifəsini qoymuşdur.

İlk dövlət biblioqrafiyası orqanı olan “Kitab letopisi”ndə jurnallar haqqında qismən məlumat verilsə də, oxucu kütləsinin respublikanın qəzet və jurnallarında dərc olunan məqalələrə dair biblioqrafik informasiyaya böyük ehtiyacları var idi. Ona görə də jurnal və qəzet məqalələri üzrə dövlət biblioqrafiyası orqanlarının da nəşri mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri idi.

Beləliklə, palata 1928-ci ildən jurnal məqalələrinin biblioqrafiyalaşdırılmasına başlamış və 1920-1930-cu illərdə Azərbaycan Respublikası ərazisində çıxan jurnalların məqalələrinə dair biblioqrafik göstərici hazırlayaraq “Azərbaycan SSR məcmuələr külliyyatı (1920-1930)” adı ilə 1932-ci ildə nəşr etdirmişdir. Burada jurnallar, elmi əsərlər, xəbərlər və başqa elmi müəssisə nəşrləri əhatə edilmiş və onlarda dərc olunmuş məqalələrin analitik təsviri verilmişdir.

On illik bir dövrün jurnal və məcmuələrinin tərkibini açan bu əsaslı biblioqrafik informasiya mənbəyində birinci ümumi xarakterli məsələlər olmaqla elmin, mədəniyyətin, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri üzrə materialların biblioqrafik təsvirləri sistemli şəkildə əks olunmuşdur.

“Azərbaycan SSR məcmuələr külliyyatı”nın 1931-1932-ci illərə aid ikinci və üçüncü buraxılışları 1933 və 1934-cü illərdə nəşr olunmuşdur. Lakin Kitab Palatası “Jurnal məqalələri salnaməsi”nin və “Qəzet məqalələri salnaməsi”nin rəsmi dövlət biblioqrafiyası orqanları kimi ardıcıl çap olunmalarını 1938-ci ildən həyata keçirə bilmişdir. “Jurnal məqalələri salnaməsi” üç ayda, “Qəzet məqalələri salnaməsi” isə ayda bir dəfə 500 nüsxə ilə çap olunmuşdur.

Böyük Vətən Müharibəsinə qədər “Jurnal məqalələri salnaməsi”ndə həmin dövrdə Azərbaycan ərazisində Azərbaycan və rus dillərində çıxan “Aqitator bloknotu”, “Azərbaycan tibb jurnalı”, “Gənc bolşevik”, “Müəllimə kömək”, “Partiya işçisi”, “Propaqandist”, “Revolyusiya və kultura”, “Sovet quruluşu”, “Fəhlə-kəndli müxbiri”, “Azərbaycan filialının xəbərləri” adlı jurnallarda dərc edilən məqalələrin bibliografik təsviri öz əksini tapmışdır.

“Qəzet məqalələri salnaməsi” isə “Kommunist”, “Ədəbiyyat qəzeti”, “Gənc işçi”, “Yeni yol”, “Şərq qapısı”, “Kirovabad bolşeviki”, “Azərbaycan bədən tərbiyəsi”, “Müəllim qəzeti” kimi qəzetlərdən götürülmüş ən mühüm məqalələrin bibliografik təsvirləri əks olunmuşdur.

Azərbaycan Kitab Palatası salnamələrin bibliografik təsvirlərin qruplaşdırılmasında keçmiş RSFSR Kitab Palatasının təcrübəsinə əsaslanmışdır. İlk illər “Azərbaycan mətbuat salnaməsi”ndə şöbələr olduqca bəsit və qeyri-dəqiq idi.

Salnamənin hər bir nömrəsinin adı əks etdirdiyi xronologiyaya uyğun idi. Məsələn, “Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasına 1925-ci ilin dekabrına qədər daxil olan mətbuatın siyahısı”. Belə bir sərlovhə altında isə kitabların bibliografik təsviri müəyyən sistem üzrə verilirdi. Azərbaycan dilindəki buraxılış 4 hissədən ibarət idi. Birincisi “ictimaiyyat”, ikincisi “adsız”, üçüncüsü “məcmuələr”, dördüncüsü “təzə əlifba (latin) ilə nəşr olunmuş mətbuat” adlanmış və bu 1927-ci ilə kimi dəyişmədən davam etmişdir.

Rus dilində isə “Kitab və kitabçalar” və “Dövri nəşrlər” adlı iki bölmə verilmiş, bölmələr daxilində bibliografik təsvirlər elm sahələri üzrə qruplaşdırılmışdır. 1927-ci ildən başlayaraq Azərbaycan və rus dillərində olan hissələrdə tətbiq olunan təsnifatda fərqlər xeyli azalmış, təsnifat xeyli təkmilləşdirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Kitab Palatası həm də metodiki işləri həyata keçirmiş, vəsaitlər çap etmiş, kitabxana işçiləri üçün qısa müddətli kurslar təşkil etmişdir.

XX əsrin 30-cu illərinin sonlarına yaxın Kitab Palatası respublika çap əsərlərinə dair bibliografik illiklərin yaradılmasına başlamış, 1940-cı ildə “1939-cu il üçün Azərbaycan SSR Kitab məhsulu illiyi” adlı bir vəsait çap etdirmişdir. Vəsaitdə kitablar və dövri mətbuat haqqında da bibliografik informasiya verilmişdir. Respublika ərazisində Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilmiş bütün çap əsərlərini əhatə edən illik bibliografik göstəricinin materialları təsnifləşdirmə sistemi dövlət bibliografiyası orqanlarının o dövrdəki nəşrlərinin quruluşuna uyğun gəlirdi. Bu vəsait ilin çap əsərləri haqqında bibliografik axtarışda mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Palata fəaliyyəti müddətində respublika çap əsərləri haqqında statistik məlumat vəsaitlər də nəşr etmişdir. 1931-ci ildə “1930-cu il Azərbaycan mətbuat hasilatı (statistik məlumat)” adlı ilk statistik xülasəni çap etdirmişdir.

Bibliografik xülasədə həm kitablar, kitabçalar və həm də dövrü mətbuat haqqında 5 bölmə üzrə (1.Dillər; 2.İctimai istiqamət; 3.Məzmun; 4.Onluq təsnifat; 5.Nəşriyyatlar) statistik məlumat verilir.

İkinci dəfə statistik məlumat 1932-ci ildə Kitab salnaməsinin birinci nömrəsinə əlavə kimi çap olunmuşdur. Kitab illiyinin və statistik məlumatın nəşrində uzun müddət fasilə əmələ gəlmiş və onların ardıcıl nəşrinə 1960-cı ildən başlanılmışdır.

Keçən əsrin əvvəllərində Azərbaycanda qurulmuş yeni ictimai siyasi quruluş bütün sahələrin geniş inkişafına zəmin yaratmışdır. Savadsızlığın ləğvi, yaradılmış dərnəklər, milli şüurun oyanması kitabxana işi və kitab çapının da inkişafına, çap olunan əsərlərin ildən-ilə artmasına təkan vermişdir. Ötən əsrin əvvəllərində bir sıra nəşriyyatlar tərəfindən buraxılmış çap kataloqlarının, çap əsərlərinin qeydiyyatını aparan Xalq Maarif Komissarlığının nəzdində Dövlət Kitab Palatasının ilkin fəaliyyətinin təhlili nəticəsində dövrün elmi-mədəni dirçəlişi haqda ümumi mənzərəni, kitab və dövrü nəşrlərin çapı sahəsində baş vermiş prosesləri izləmək mümkün oldu. Bu elmi təhlil onu deməyə əsas verir ki, XX əsrin əvvəllərində Kitab Palatasının təşkili və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi həm respublikada kitab və dövrü nəşrlərin çapı üzrə statistik rəqəmlərin və arxiv fondunun meydana gəlməsinə, həm bibliografik informasiya hazırlamaqla bu barədə geniş ictimaiyyətin məlumatlandırılmasına, həm də kitab çapı sahəsində müxtəlif elm sahələri üzrə mövcud olan problemlərin həllinə səbəb olmuşdur. Odur ki, Kitab Palatası bir sıra problemlərə baxmayaraq növbəti illərdə fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Ədəbiyyat

1. 50 il: yaddaş: 1925-1975. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası.- Bakı, 1975.- 29 s.
2. Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası.- Bakı: [M.F. Axundzadə adına Milli Kitabxana], 2015.-630 s.
3. Əliyev, Z. 1920-ci illərdə Azərbaycanda ümumi bibliografiya //Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2000.- №1.- S. 80-91.
4. Əliyev, Z. Azərbaycan bibliografiyasının tarixi /Zöhrab Əliyev.-Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007.-190 s.
5. Əliyev, Z. Azərbaycanda bibliografiya işinin inkişafı (1920-1958) ped. elm. nam. (bibliografiya ixtisası üzrə) alim. dər.al. üçün dis. /Zöhrab Əliyev.- Bakı, 1962.-247 s.
6. Xələfov, A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: dərslik. II hissə.-Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007.-552 s.
7. Xələfov, A. Kitabxanaşünaslığın tarixi və metodologiyası/Abuzər Xələfov.-Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2014.-552 s.
8. Sultanlı, Ə. Dövlət kitab palatası //Kommunist.-1927.-13 may.-S. 3.